

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

22

Monumenteista tanssiaskeliin

Taiteiden ja kulttuurin
Viipuri 1856–1944

TOIM.
ANNA RIPATTI JA NUPPU KOIVISTO

Kannen kuva: Viktor Svaetichinin maalaus Vesiportinkatu ja kellotorni (1905).

Kuva: Lahden historiallinen museo: VHM ryhmä L: LHMVHMLT9115:303.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 22

Monumenteista tanssiaskeliin – Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944

Toimittaneet:

Anna Ripatti (osan toimittaja)

Nuppu Koivisto (osan toimittaja)

Anu Koskivirta (sarjan päätoimittaja)

H. K. Riikonen (sarjan päätoimittaja)

Sanna Supponen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Eemeli Nieminen

SBN 978-952-69280-4-3 (sid.)

ISBN 978-952-69280-5-0 (PDF)

ISSN: 1236-4304 (sarja)

Painettu: 2020, Digipaino Kirjaksi.net

Painosmäärä: 300 kpl

Ensimmäinen painos.

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

Arkkitehti Gustaf Nyströmin pankkisuunnitelmat Viipurissa 1900-luvun alussa

Professori Gustaf Nyström (1856–1917) oli Suomen autonomian ajan viimeisten vuosikymmenten merkittävimpiä arkkitehteja. Hänen tunnetuimpiin suunnitelmiinsa kuuluvat useat keskeiset valtiolliseen ja sivistyselämään liittyneet rakennukset, kuten Säätytalo, Valtionarkisto (nykyinen Kansallisarkisto) ja monet Keisarillisen Aleksanterin yliopiston (nykyinen Helsingin yliopisto) rakennukset. Nyström suunnitteli myös lukuisia asuintaloja ja hän oli huomattava kaupankäyntiä ja liike-elämää varten pystytettyjen rakennusten arkkitehti. Oman arkkitehdintoimensa ohella Nyström koulutti Polyteknillisen opiston (vuodesta 1908 lähtien Teknillisen korkeakoulun) arkkitehtuurin pääopettajana Suomen valtiolista itsenäisyyttä edeltäneen ajan arkkitehtien nuoren sukupolven.

Artikkelissani tarkastelen kahta Nyströmin Viipuriin suunnittelemaa pankkirakennusta, Suomen Yhdyspankin ja Suomen Pankin Viipurin konttoria. Selvitän rakennusten syntyhistoriaa arkkitehdilta tilaamisesta konttorien rakentamiseen ja valmistumiseen. Kuvailen kyseisten Nyströmin suunnitelmien saamaa vastaanottoa Suomen pankkiarkkitehtuurin kontekstissa ja tulkitson rakennusten arkkitehtuurin symboliikkaa. Kirjoitus pohjaa laajempaan, Gustaf Nyströmiä esittelevään elämäkerralliseen tutkimushankkeeseen ja sen puitteissa keräämääni tutkimusaineistoon.¹

Nyströmin pankkisuunnitelmista ei ole aiempaa taidehistoriallista tutkimusta. Suomalaisen pankkitalojen arkkitehtuurin historiankirjoitus on sinällään ollut vähäistä, eikä Nyströmin toimintaa liikerakennusten ja erityisesti pankkien arkkitehtina ole aiemmin juurikaan selvitetty.² Varhainen osoitus tutkimuksellisesta kiinnostuksesta ajan pankkiarkkitehtuuria kohtaan on Pekka Korvenmaan artikkeli vuodelta 1982. Siinä kirjoittaja luo lyhyen yleiskatsauksen pankkisalien arkkitehtuuriin ja sen muutoksiin Suomessa yksityisen pankkirakentamisen alkuajoista 1890-luvulla aina 1970-luvulle. Kirjoittaja mainitsee artikkelissaan oikeutetusti myös Nyströmin Suomen Yhdyspankille 1897 suunnitteleman Helsingin pääkonttorin saliratkaisun esimerkillisenä lähtökohtana myöhemmille suomalaisille pankkirakennuksille.³ Charlotte Ashbyn väitös-

kirja vuodelta 2007 puolestaan käsittelee arkkitehti Vilho Penttilän (1868–1918) pankkiarkkitehtuuria koskevia suunnitelmia ja kirjoituksia sekä siinä ilmenneitä kansallisia tyylipiirteitä.⁴ Vaikka Gustaf Nyströmin nimi mainitaan kaikissa Suomen pankkiarkkitehtuurin historiaa sivuavissa esityksissä ja vaikka hänen roolinsa Yhdyspankin ja Suomen Pankin luottoarkkitehtina ja pankkien useiden konttorirakennusten suunnittelijana on keskeinen, hänen merkityksensä ja panoksensa on näiltä osin jäänyt aiemmin tutkimatta. Tästä syystä esimerkiksi Nyströmin kehittämien rakenteellisten ratkaisujen, kuten pankkisalien lasikatkojen, tähänastisissa niukoissa esittelyissä on ilmennyt virheellisyyksiä.⁵

Nyströmin Helsinkiin vuosina 1896–1897 suunnittelema Suomen Yhdyspankin pääkonttori loi suuntaviivat maamme varhaiselle pankkiarkkitehtuurille. Pyrkimyksenä oli tuolloin luoda uudentyyppinen liikerakennus nimenomaan vilkastuvan ja eriytyvän pankkitoiminnan tarpeita varten. Konttoreiden tilojen tuli olla tarkoituksenmukaisia ja sopivia asiakaspalveluun ja henkilökunnan työskentelyyn. Rakennuksen piti turvata rahavarat ja arvopaperit mahdollisia murtoja vastaan. Konttoreiden ulko- ja sisäarkkitehtuurin tuli puolestaan herättää kuvakielen ja materiaalien avulla mielikuvia pankin vauraudesta ja vakavaraisuudesta kilpailevien pankkien rinnalla. Tarkastelen tässä artikkelissa Viipuriin pystytettyjä Nyströmin konttorirakennuksia näiden ajan pankkiarkkitehtuurissa ilmenneiden uusien pyrkimysten valossa. Samalla esitän tulkintoja siitä, miten Nyström itse kehitti ja edisti kyseisissä kohteissa uutta pankkiarkkitehtuuria ja mitä arkkitehti halusi niiden avulla viestiä.

Käyttämäni laaja ja suureksi osaksi aiemmin tutkimaton lähdemateriaali sijaitsee useissa eri arkistoissa. Suomen arkkitehtuurimuseossa on arkistoituna Gustaf Nyströmin runsaslukuinen kirjekopiokokoelma, luentomuistiinpanot, säilynyt kirjallinen materiaali hänen arkkitehtitoimistostaan sekä muutamia Nyströmin piirustuksia. Nyströmille kuulunutta kirjallista ja kuvallista materiaalia sekä hänen kirjakokoelmaansa kuuluneita teoksia säilytetään puolestaan Aalto-yliopiston arkistossa. Viipurin rakennusten suunnitelmista on säilynyt lupapiirustukset Kansallisarkiston kokoelmissa. Suomen Yhdyspankkia koskeva kirjallinen materiaali ja valokuva-aineisto ovat arkistoituna Nordean historiallisessa kokoelmassa Elinkeinoelämän keskusarkistossa Mikkelissä. Jonkin verran Nyströmin pankkisuunnitelmista on säilynyt tietoa Suomen Pankin arkistossa. Pankkien rakennussuunnitelmien tutkiminen on haasteellista sikälikin, että turvallisuussyihin vedoten suunnitelmat ja niitä koskeva piirustusmateriaali pyrittiin pitämään jo rakennusaikana mahdollisimman salassa, ja osaa aineistosta ei ollut tarkoitukseen säilyttää.

Artikkelin tarkasteluväli ulottuu 1890-luvun puolivälistä 1910-luvulle. Tälle ajanjaksolle sijoittuu suomalaisten liikepankkien kiinteistöjen ensimmäinen

Gustaf Nyströmin suunnittelemat Suomen Yhdyspankin Viipurin konttorirakennus (ylh.) ja Suomen Pankin Viipurin haarakonttori sijaitsivat Viipurin liike-elämän keskuksessa Torkkelinkadulla kauppatorin läheisyydessä.

merkittävä rakennusvaihe ja tarkasteltavien Viipurin kahden pankkirakennuksen syntyhistoria. Tuolloin Nyström oli arkkitehdinurallaan maineensa huipulla. Vuonna 1856 syntynyt Nyström oli aloittanut niin itsenäisen ammatinharjoittamisen arkkitehtina kuin opetustoimensa Polyteknillisessä opistossa 1880-luvulla. Vuonna 1890 valmistuivat hänen merkkiteoksensa Valtionarkiston rakennus ja Säätytalo, ja vuonna 1895 hänelle myönnettiin professorin arvonimi.

Taustoittaakseni Nyströmin Viipuriin suunnittelemien kahden pankkitalon historiaa valotan artikkelini aluksi suomalaisen pankkirakentamisen alkuvaiheita ja Viipuria pankkikaupunkina sekä esittelen yleisemmin Nyströmin toimia ja töitä pankkiarkkitehtina. Tätä taustoittavaa tekstiosuutta seuraavat varsinaiset kohteet, Suomen Yhdyspankin ja Suomen Pankin Viipurin konttorit.

Pankkitoiminnan varhaisvaiheista Suomessa

Autonomian alkuaikana vastuu rahaliikenteen ja talouselämän järjestämisestä oli pääasiassa vuonna 1811 perustetulla Suomen Pankilla. Vuonna 1867 annetulla asetuksella se määrättiin säätyjen alaisuuteen. Tällöin valtiopäivät valitsivat erityiset pankkivaltuusmiehet, jotka toimivat säätyjen asiamiehinä ja valvoivat Suomen Pankin ja sen nelijäsenisen johtokunnan toimintaa. Samaan aikaan pankkijärjestelmän rakenne muuttui muutoinkin yksityisten liikepankkien perustamisen myötä. Suomen Pankista tuli aiempaa selvemmin maan keskuspankki.⁶

Ensimmäisenä yksityisenä liikepankkina toimiluvan sai vuonna 1862 Suomen Yhdys-Pankki (jatkossa Yhdyspankki) Helsingissä. Seuraava liikepankki – Pohjoismaiden Osakepankki Kauppaa ja Teollisuutta varten – perustettiin Viipuriin vuonna 1873. Liikepankit kävivät varhaisvaiheessa keskinäistä kilpailua erityisesti ruotsinkielisten pääomapiirien keskuudessa. Kansallis-Osake-Pankin (jatkossa Kansallispankki) perustaminen vuonna 1889 toi uuden lisän kilpailuun. Pankin perustivat kansallisuusaatteen hengessä suomenmieliset nimenomaan suomenkielisen elinkeinoelämän tukemiseksi. Liikepankkeja hallinnoivat yksityiset osakkeenomistajat, ja pankkien varanhankinnan pohjana olivat talletukset. Niiden maksimoimiseksi pankit pystyttivät ympäri maata ulottuvan haarakonttorien verkoston. Ennen ensimmäistä maailmansotaa liikepankkeja oli Suomessa kuitenkin vain 13, ja niistä kolme yllämainittua hallitsivat keskenään lähes neljää viidesosaa kyseisten pankkien rahamarkkinoista. Yksityisen pankkijärjestelmän kehittymisen myötä Suomen Pankin asema merkittävimpana luotonantajana oli muuttunut nopeasti. Se ei pyrkinyt kilpailemaan liikepankkien kanssa yritysasiakkaista vaan keskittyi kansantalouden likviditeetin säätelyyn.⁷ Talouselämää palvelevien liike- ja yksityispankkien rinnalla toimivat säästöpankit rahapalkkaa nauttivan työtätekevän kansanosan

pankkeina. Niistä ensimmäiset oli perustettu Suomeen jo 1820-luvulla, mutta pankkien markkinaosuus oli koko 1800-luvun liikepankkien osuutta huomattavasti pienempi. Säästöpankkien lukumäärä kasvoi 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä, jolloin niitä perustettiin pääasiassa maaseudulle.⁸

Pankkitoiminnassa elettiin 1800-luvun lopun Suomessa vilkasta aikaa. 1890-luvun alun laman jälkeen puutavaran vienti kasvoi ripeästi, teollistuminen eteni ja rakennustoiminta lisääntyi. Muuttoliike maaseudulta kaupunkeihin lisäsi rakennustoimintaa ja kaupankäyntiä. Pankeille kasvanut liiketoiminta merkitsi myös tarvetta perustaa uusia haarakonttoreita. Niille hankittiin tiloja erityisesti keskeisistä kauppa- ja satamakaupungeista kuten Turusta ja Viipurista. Aiemmin pankit olivat pääsääntöisesti vuokranneet itselleen toimitiloja olemassa olleista liikerakennuksista, mutta 1890-luvulla ne alkoivat vähitellen rakennuttaa omia pankkitaloja. Niitä alettiin suunnitella nimenomaan kehittynyttä ja vilkastunutta pankkitoimintaa varten ja arkkitehtuuriltaan muista liikerakennuksista erottuviksi. Gustaf Nyströmin opiskelutoverin Sebastian Gripenbergin Turun Säästöpankille vuonna 1890 Turkuun suunnittelema liike- ja asuintalo ja Nyströmin oppilaan Onni Törnqvistin (Tarjanne) Kansallispankille seuraavana vuonna Helsinkiin piirtämä liike- ja asuinrakennus enteilivät uusia pyrkimyksiä ajan pankkirakentamisessa. Rakennusten palatsimaisuudella ja juhlavalla sisäänkäynnillä välitettiin kuvaa pankin vakavaraisuudesta. Pankkitilat käsittivät kummassakin kohteessa kuitenkin vain pienen osan rakennuksesta, ja pankkisalien toimivuus ja valaistus jättivät vielä toivomisen varaa.⁹ Käänteentekevän uudistuksen maamme pankkiarkkitehtuurissa sai aikaan vasta Gustaf Nyström Helsingin Aleksanterinkadulle vuonna 1896 suunnittelemlaan Yhdyspankin pääkonttorirakennuksella.

Gustaf Nyström pankkirakennusten suunnittelijana

Yhdyspankin johtokunta hankki vuonna 1896 uutta pääkonttoria varten tontin Helsingin Aleksanterinkadulta ja pyysi Nyströmiä laatimaan rakennusta varten piirustukset, kustannusarvion ja sisustussuunnitelman sekä toimimaan rakentamisen valvojana.¹⁰ Pankki haki luotettavaa ja osaavaa tekijää uuden, liikepankin toimintoja ja luonnetta vastaavan rakennuksen suunnittelijaksi. Niin Helsingin kunnallispoliitikkona kuin maan merkittävien uudisrakennusten suunnittelijana kunnostautunut professori Nyström soveltui tehtävään mitä parhaimmin. Pankin taholta keskeinen rakennushankkeen myötävaikuttaja oli pankin johtokuntaan kuulunut Theodor Wegelius (1850–1932). Hän muun ohella teki Nyströmin kanssa ennen pankin suunnittelua opintomatkan Ruotsiin ja Saksaan tutustuakseen siellä uusimpaan pankkiarkkitehtuuriin.¹¹ Wegelius

siirtyi myöhemmin Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajaksi eli pankin pääjohtajaksi, mikä puolestaan on yksi ilmeisimmistä syistä siihen, että Nyström sai myöhemmin lukuisia toimeksiantoja Suomen Pankilta.

Aloittaessaan Yhdyspankin uuden pääkonttorin piirtämisen Nyströmillä ei ollut kotimaisia esikuvia uudenaikaisen liikepankin konttori- ja hallintorakennuksen suunnitteluun.¹² Selvää oli, että hänen oli sovittava uudet tekniset ja toiminnalliset ratkaisut sopusointuun pankkien vakavaraisuutta ja turvallisuutta korostavan ilmiäsun kanssa. Esikuvia tarjosivat nyt uusimmat Saksassa ja erityisesti Berliinissä rakennetut pankkien liikehuoneistot, joihin Nyström ja Wegelius matkallaan tutustuivat. Berliiniläispankkien luonnonkivestä rakennetut julkisivut jäljittelivät tyyllisesti usein italialaista renessanssiarkkitehtuuria. Edustavina pankkipalatsina ne muodostivat mallin uudenaikaisille liikerakennuksille. Niiden pohjakaavaa määräsivät toiminnallisesti keskeiset tilat, kuten pankkisali, kassaholvi ja kokoustilat sekä rakennukseen mahdollisesti sijoitetut edustustilat ja asunnot pankin ylemmälle henkilökunnalle. Kassaholvi vaikutti vain harvoin pankin arkkitehtoniseen asuun, sillä se yleensä sijoitettiin maanalaiseen kerrokseen. Sinne saatettiin myös sisällyttää asiakkaille vuokrattavia tallelokerointia. Sen sijaan yleisön käytössä oleva pankkisali muodostui pankkirakennuksen ydintilaksi, jonka sijoittaminen liiketaloon oli haasteellista. Usein sali suunniteltiin lasikattoiseksi ja tuista mahdollisimman vapaaksi tilaksi, jota virkailijoiden työtilat ympäröivät. Tällainen pankkirakennustyyppi leimasi saksalaisia pankkien uudisrakennuksia 1890-luvulta aina ensimmäiseen maailmansotaan asti.¹³

Ulkomailta saamiensa uusien vaikutteiden innostamana Nyström suunnitteli Yhdyspankin pääkonttorin palatsimaista luonnetta ja vakavaraisuutta ilmentävän julkisivun luonnonkivestä. Arvokkailla materiaaleilla kuten marmorilla ja mahongilla sekä tukevilla graniittipylväillä luotiin asiakkaiden käyttöön tarkoitettuihin sisätiloihin luottamusta herättävää ilmettä. Kustannussyistä aitoja rakennusmateriaaleja saatettiin myös imitoida. Ylellistä vaikutelmaa lisäsi Salomo Wuorion koristemaalausliikkeen toteuttama taidokas maalaus. Oman haasteensa toi tilojen suunnittelu käytännölliseksi liikepankin toiminoille. Asiakaspalvelun kannalta merkittävin tila oli riittävän suuri pankkisali. Luonnonvalon takaamiseksi Nyström kattoi sen ulkomaalaisten esikuvien mukaan lasikatolla. Salia kiertävät palvelutiskit kassoineen erottivat asiakkaat pankkihenkilöiden tarvitsemasta tilasta. Pankin holvit ja silloisena uutuutena yleisölle vuokrattavat tallelokerot sijoitettiin kellarikerrokseen. Nämä suunnittelulliset peruseräaatteet toistuivat myös muissa Nyströmin pankkitaloissa, vaikka vaihtelivatkin olosuhteiden mukaan.

Yhdyspankin Helsingin pääkonttorin pankkisalissa näkyvät useat Nyströmin pankkisuunnitelmille keskeiset piirteet kuten lasikatto ja salia kiertävät palvelutiskit. Kuva vuodelta 1898.

Yhdyspankin uuden päärakennuksen arkkitehtoniset ratkaisut mahdollistivat tehokkaan ja joustavan pankkitoiminnan ja asiakaspalvelun tiloissa, jotka samalla henkivät arvokkuutta ja juhlavuutta. Rakennus viitoittikin pitkään niin suomalaista pankkiarkkitehtuuria yleisesti kuin Nyströmin uraa pankkien suunnittelijana. Yhdyspankin pääkonttorin ollessa vielä rakenteilla Nyström sai pankin johtokunnalta toimeksiannon sivukonttorin suunnittelemiseksi Viipuriin. Pian tämän jälkeen pankki tilasi Nyströmiltä vielä suunnitelman Tampereen konttorirakennusta varten (valmistui 1902). Tätä seurasivat useat suunnittelutehtävät Suomen Pankille: Helsingissä sijainneen pääkonttorin tilojen uudelleenjärjestelyt ja korjausrakentaminen (1898, 1901–1903) sekä haarakonttorien suunnittelu Viipuriin ja Kotkaan (molemmat valmistuivat 1910), Poriin (valmistui 1912) ja Turkuun (valmistui 1914).

Pankkien perustamisesta ja rakentamisesta Viipuriin

Suomen Pankin Viipurin haarakonttori perustettiin vuonna 1842. Se oli Suomen itsenäistymiseen saakka liikevaihdoltaan yksi suurimmista pankin haarakonttoreista – usein suurin tai toiseksi suurin Pietarin haarakonttorin jälkeen. Viipurissa diskontattujen vekseleiden lukumäärä oli toisinaan suurempi kuin pääkonttorissa Helsingissä. Haarakonttoreiden antolainauksista päätti paikkakunnan talouselämää hyvin tuntevista henkilöistä valittu diskonttokomitea. Konttoreiden luotonmyöntämisoikeutta laajentamalla lisättiin niiden merkitystä paikkakunnan liike-elämälle. Niin Viipurin kuin muidenkin Suomen Pankin haarakonttorien johtajilla, pankkikomisariuksilla, oli työssään apunaan kassanhoitaja ja konttorikirjureita. Lokakuussa 1906 Viipurin konttoriin jouduttiin lisääntyneen työmäärän vuoksi palkkaamaan toinen kirjuri ja perustamaan vakituisen kirjanpitäjän virka.¹⁴

Vilkkaassa Viipurin kauppakaupungissa rahan kysyntä oli suurta. Suomen Pankin haarakonttorin perustamisen jälkeen kaupunkiin perustettiin Viipurin Säästöpankki (1846), sivukonttori Yhdyspankille (1862) ja aiemmin jo mainittu Pohjoismaiden Osakepankki Kauppaa ja Teollisuutta varten (1873). Suomen Pankin konttorin toiminta Viipurissa kasvoi ripeästi, koska tarve varsinkin venäläisen rahan vaihtoon oli sotaväen ja matkailijoiden tarpeiden tyydyttämiseksi suuri. Erityisesti Imatralle kesäisin matkustavat venäläiset poikkesivat ostoksilla Viipurissa ja kävivät pankissa vaihtamassa valuuttaa ja jopa tiedustelemassa pankkivirkailijoilta tavaroiden hintoja.¹⁵

Viipurissakin pankit toimivat aluksi vuokratiloissa. Pankkien omien, varta vasten omaa liiketoimintaa varten suunniteltujen talojen rakentaminen käynnistyi vuonna 1897, kun Yhdyspankki ja Pohjoismaiden Osakepankki samanaikaisesti rakennuttivat kaupunkiin uuden konttorirakennuksen. Nyströmin piirtämä Yhdyspankin konttori valmistui Torkkelinkadun varrelle kesällä 1900. Waldemar Aspelinin (1854–1923) naapuritontille Pyöreän Tornin eteen kauppatorin laidalle suunnittelema nelikerroksinen Pohjoismaiden Osakepankin pääkonttori otettiin käyttöön helmikuussa 1901. Aspelinin suunnitteleman rakennuksen katutason tilat oli vuokrattu liikehuoneistoksi. Ylellisesti sisustettu, kattoikkunalla ja sähkölampuin valaistu pankkisali oli toisessa kerroksessa. Ylimpiin kerroksiin oli sijoitettu pankin toimitiloja sekä asuinhuoneistoja. Rakennuksen esikuviksi anonyymi aikalaiskriitikko mainitsi firenzeläiset palatsit. Hän ei pitänyt sitä arkkitehtuuriltaan silmäänpistävän omalaatuisena, mutta kylläkin niin sisältä kuin ulkoa merkittävänä kaupungin koristuksena, joka vaikutti kyllin arvokkaalta Yhdyspankin pienen ja tyylikkään ”venetsialaispalatsin” naapurina.¹⁶

Kansallispankki puolestaan tilasi suomenmielisten arkkitehtien Usko Nyströmin, Vilho Penttilän ja Albert Petreliuksen arkkitehtitoimistolta Viipu-

riin Kansallispankin vuolukivisen sivukonttorin Torkkelinkadun ja Tavastinkadun kulmaan.¹⁷ Se valmistui syksyllä 1901. Seuraava Viipuriin pystytetty pankkirakennus oli Gustaf Nyströmin suunnittelema ja vuonna 1910 valmistunut Suomen Pankin haarakonttori Torkkelinkadun ja Torikadun kulmassa. Kaksi vuotta myöhemmin valmistui Viipuriin vielä Uno Ullbergin suunnittelema harmaagraniittinen Suomen Kauppanpankin liikerakennus.¹⁸

Pankkien uudisrakennusten sijainti Viipurissa keskittyi kaupungin liike-elämän keskukseen kauppatorin läheisyyteen tai Torkkelinkadulle. Ulkoarkkitehtuuriltaan ja rakennusmateriaaleiltaan rakennukset eivät juurikaan muistuta toisiaan. Sisätiloissa on nähtävissä pyrkimys saattaa huomionarvoisin asiakastila, pankkisali, ilmeeltään arvokkaaksi, toimivaksi ja valoisaksi suurten ikkunoiden ja monessa tapauksessa salin ylle rakennetun kattoikkunan avulla. Taustalla heijastelee Nyströmin Helsingin Yhdyspankin pääkonttorin pankkisalin esikuvallisuus.¹⁹

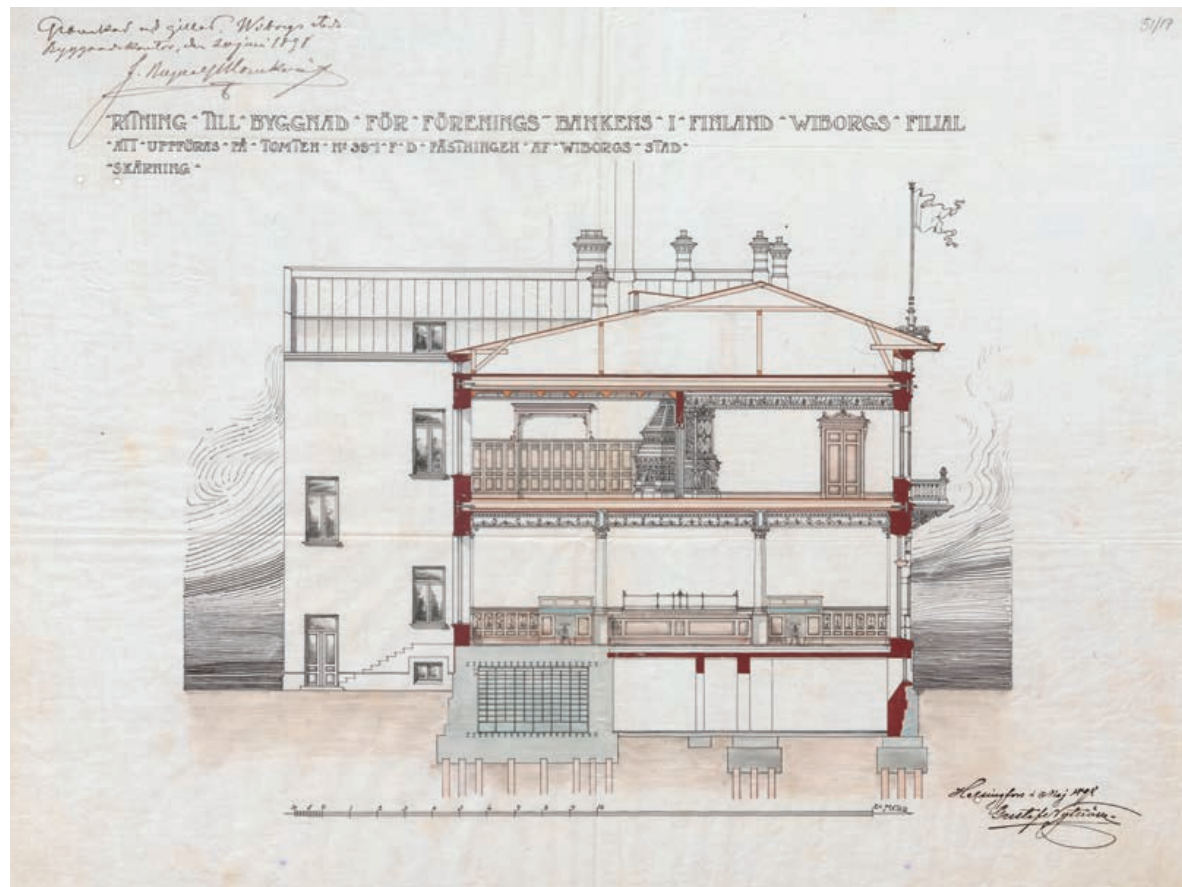
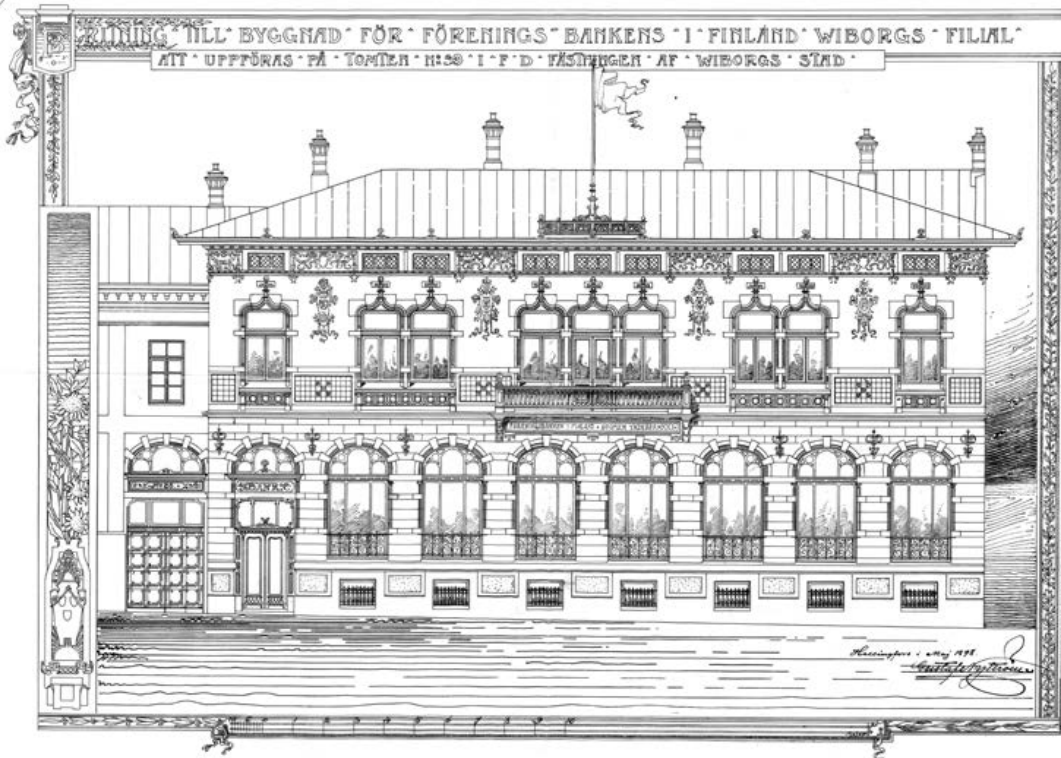
Viipurin Suomen Yhdyspankin konttorirakennus

Yhdyspankin Helsingin pääkonttorin rakennustöiden ollessa vielä kesken päätti pankin hallintoneuvosto uuden konttorin rakentamista Viipuriin. Johtokunta valtuutettiin syyskuussa 1897 sopimaan Nyströmin kanssa piirustusten ja kustannusarvion laatimisesta Viipuriin pystytettävää uudisrakennusta varten. Tarkoitus oli saada rakennus pankin omaan käyttöön.²⁰ Toimiston tilikirjojen mukaan Nyström laati kaksi kustannusarvioiltaan eriävää ehdotusta. Suunnittelussa avustivat pääasiassa Nyströmin tuolloin Ruotsista toimistoonsa palkkaamat arkkitehdit David Wilhelm Frölander, Gustaf Ljungman ja loppuvaiheessa myös Karl Lindahl.²¹ Pääpiirustukset valmistuivat seuraavana kesänä 1898, jonka jälkeen työt tontilla aloitettiin. Pankki hyväksyi Viipurin lääninarkkitehtina toimineen Allan Schulmanin tämän yhdessä Emil Gustafssonin kanssa tekemän urakkatarjouksen talon rakentamiseksi.²²

Torikadun julkisivun keveän ja koristeellisen, osin gotiikkaan ja osin renessanssiin viittaavan muotokielen valintaperusteisiin ei ole säilynyt selityksiä arkkitehdiltä eikä pankin hallinnolta. Ilmiselvä venetsialaisen palatsiarkkitehtuurin vaikutus viittaa pankkitoiminnan ja instituution varhaisimpaan historiaan Italiassa ja Venetsiassa, mistä Nyström historiaan seikkaperäisesti perehtyneenä oli varsin tietoinen.²³

Pankin julkisivu on pääasiassa rapattu ja varsinkin toisen kerroksen osalta koristeltu medaljongein ja ornamentein. Mielenkiintoisen lisän sille antaa kerrostilan yläpuolelle sijoitettu keraamisesta kaakelistasta tehty vyöhyke, joka on ainutkertainen Nyströmin suunnitelmissa. Viipurin pankin julkisivukäsittelyssä

Arkitektens ritning af Wiborgs stads
byggnadskontor, den 20 juni 1898
J. Nyquist-Munkkini

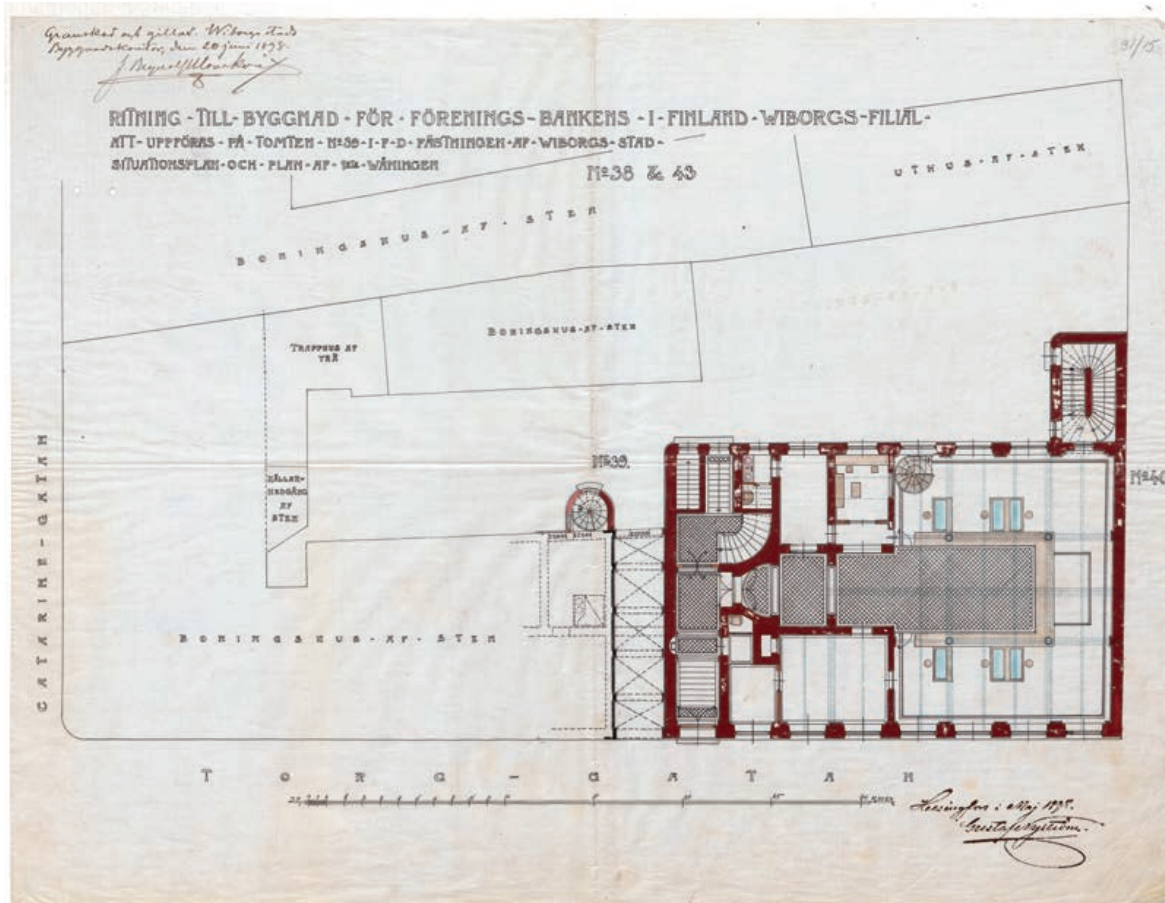
Yhdyspankin Viipurin konttorin rakennuspiirustuksia vuodelta 1898. Kuvissa julkisivupiirustus (ylh.) ja leikkauspiirustus.

on viitteitä samanaikaisiin tukholmalaisiin ratkaisuihin, kuten esimerkiksi Nyströmin läheisen ruotsalaiskollegan ja tuttavan Isak Gustaf Clasonin (1856–1930) suunnittelemaan ja espanjalaisesta ja venetsialaisesta palatsiarkkitehtuurista vaikutteita saaneeseen Hallwylska-palatsin julkisivuun. Tällaiset vaikutteet levisivät myös välillisesti Clasonin toimistosta Suomeen töihin tulleen Klas Bomanin kautta ja näkyvät myös John Settergrenin suunnittelemissa Vaasan Osakepankin konttorirakennuksen julkisivuissa Helsingin Eteläesplanadilla.

Sisustusarkkitehti ja taidekriitikko, myöhemmin Helsingin kaupunginmuseon johtaja Nils Wasastjerna (1872–1951) arvioi lehtikirjoituksessaan Viipurin pankkirakennuksen ulkoasua. Hänen mielestään konttorilla oli rauhallinen, elegantti ja vakaa olemus ilman, että se edusti erityistä tyyliä. Toisen kerroksen detaljit olivat hänen mukaansa saaneet vaikutteita gotiikasta, ja ne oli onnistuneesti soinnutettu yhteen alakerroksen ikkunakaarien kanssa.²⁴ Sitä vastoin vuonna 1889 arkkitehdiksi valmistuneen Nyströmin oppilaan Waldemar Wileniuksen mukaan toisen kerroksen goottilaistyylliset, tai ”espanjalais-venetsialaiset”, muodot eivät sopineet yhteen alakerroksen ”vanhasaksalais-renessanssisten ikkunanpielien” kanssa.²⁵

Paikallinen *Wiborgsbladet*-lehti kertoi Yhdyspankin Viipurin konttorirakennuksen olevan lyhyen, mutta vilkkaasti liikennöidyn ja Linnoitukseen johtavan pääkadun varrella koko kaupunginosan kaunistus. Sen nähtiin antavan Paraatikentältä katsottuna paikalle miellyttävää vaihtelua. Anonyymi kirjoittaja mainitsi rakennuksen vastaavan kaikilta osin niitä tarpeita, joita uudenaikainen pankkirakennus toimintansa puolesta vaatii. Lehden mukaan rakennus edusti venetsialaista tyyliä. Tyylin valintaan olisi vaikuttanut kaksi syytä. Ensinnäkin sillä haluttiin luoda tietoinen vastakohta-asetelma naapurirakennuksiin ja erityisesti viereiselle tontille parhaillaan rakennettavaan Pohjoismaiden Osakepankin suureen toimitaloon. Toisaalta pankkitoiminnan katsottiin aikoinaan alkaneen Italiasta, jossa erityisesti Venetsia tunnettiin pankkikaupunkina. Näin ollen kirjoittaja näki luontevaksi esikuvan hakeminen pankkialan kotimaasta.²⁶

Kaksikerroksisen rakennuksen kellarikerroksessa sijaitsivat pankin arkisto, holvit ja noin sata yleisölle vuokrattua tallelokeroa. Myös Yhdyspankin pääkonttoriin Helsinkiin Nyström oli aiemmin suunnitellut samankaltaisen tallelokero-osaston, joka oli Suomessa muotiin noussut uutuus. Katutasossa sijaitsi pankkisali, joka sai päivänvaloa niin kadun- kuin pihanpuoleisistakin ikkunoista. Katukerroksessa sijaitsi myös pankinjohtajan huone kokoon-tumistiloineen ja henkilökunnan virkistystilat. Välipohjarakenteet oli tehty rautapalkeista, jotka oli salin kohdalla tuettu neljällä pylväällä. Toinen kerros oli kokonaisuudessaan suunniteltu pankinjohtajan asunnoksi. Rakennuksen maalaustyöt suoritti Salomo Wuorion liike, ja pankkisalin lämmitysjärjes-

Viipurin Yhdyspankin suunnittelun keskiössä oli konttorikerros ja erityisesti sen pankkisali. Kuvissa konttorikerroksen pohjapiirustus vuodelta 1898 (ylh.) ja sisäkuva vastavalmistuneesta pankkisalista.

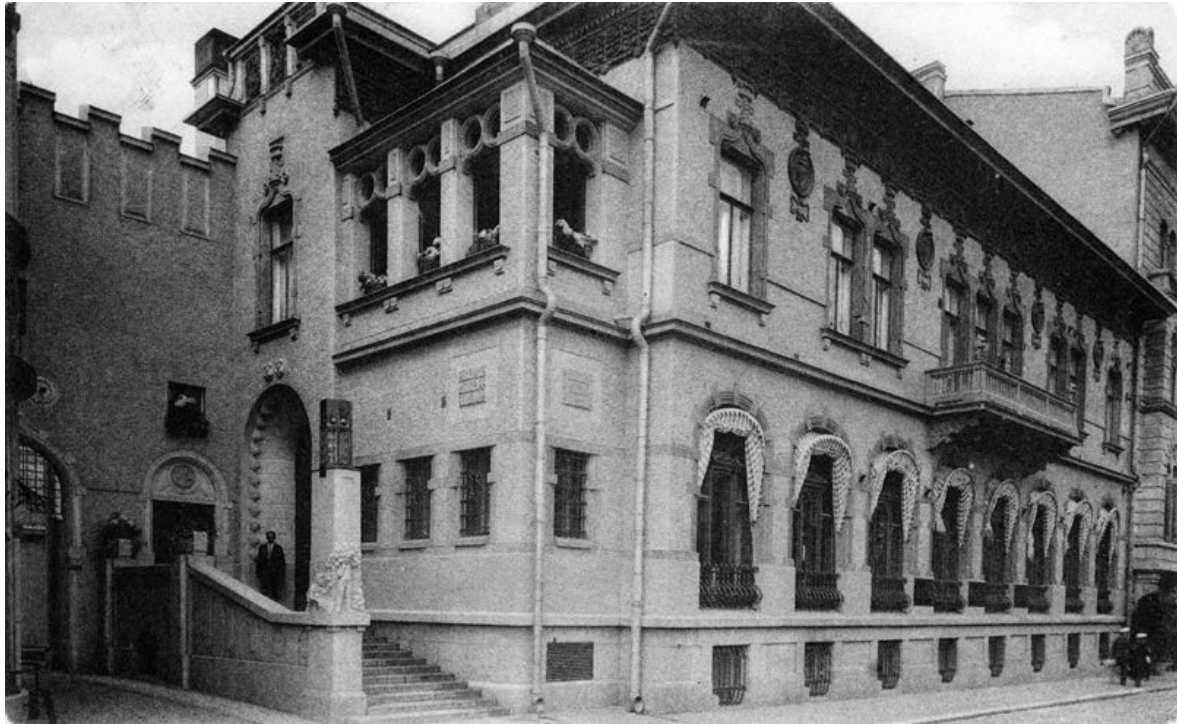
telmän asensi insinööri Berggrenin metallipaja – kuten useisiin muihinkin Nyströmin suunnittelemiin rakennuksiin. Koko rakennus oli varustettu Viipurin Sähkö Osakeyhtiön asentamin sähköjohdoin, ja tilat olivat valaistavissa sähkölampuin. Konttori otettiin käyttöön 7.6.1900.²⁷

Arkkitehti Uno Ullberg (1879–1944) laati huhtikuussa 1910 pankkirakennukseen muutos- ja laajennussuunnitelman ja suunnitelman uudeksi liiketaloksi tontin kulmaan. Tässä yhteydessä muun muassa konttorin alkuperäinen sisäänkäynti kadulta siirrettiin rakennuksen päätyyn. Ullberg sai kyseisen toimeksiannon suoraan pankin Viipurin konttorilta.²⁸ Säilyneistä lähteistä ei käy ilmi, oliko Nyströmiä tätä ennen pyydetty laatimaan kyseiset suunnitelmat. Tuolloin Teknillisen korkeakoulun rehtorikauden uuvuttama ja sairauslomalta palannut Nyström on saattanut kieltäytyä mahdollisesti saamastaan toimeksiannosta ja suositella entistä oppilastaan Ullbergia tehtävään. Lisäksi Nyström oli tuolloin täysin työllistettynä Pietariin rakennettavan sairaalasuunnitelman vuoksi.²⁹

Ullberg pyrki tekemään mahdollisimman vähän muutoksia pankin alkuperäiseen julkisivuun.³⁰ Sisätiloja, kuten pankkisalia, laajennettiin. Maanalaiseen kerrokseen sisustettiin kokoustilat sekä tilat henkilökunnan tehuoneelle ja arkistolle. Pankkisalin seinien marmoroinnit ja kattomaalaukset peitettiin ja pylväiden varressa kapiteelien alla olleet omaperäiset, spiraalimaiset koristeet poistettiin joko tässä vaiheessa tai myöhemmin 1920-luvulla. Silloin viipurilaistaiteilija Bruno Tuukkanen (1891–1979) maalasi salin takaseinälle Viipuri-aiheisen seinämaalauksen. Uuden portaikon avulla Ullberg liitti pankkirakennuksen taitavasti ja Nyströmin arkkitehtuuria kunnioittaen rakennuksen jatkeeksi suunnittelemaansa uuteen liiketaloon. Uudisrakennuksessa toimi sittemmin muun muassa ravintola Lehtovaara ja Viipurin Taiteenystävien piirustuskoulu vuosina 1911–1930. Ulkoportaikon pylväs on Hilda Flodin-Rissasen (1877–1958) muotoilema. Pankin muutostyöt ja uudisrakennus valmistuivat kesällä 1911.³¹ Nyströmin suunnittelema konttorirakennus on viime aikoihin asti toiminut viipurilaisen pankin toimitiloina.³²

Viipurin Suomen Pankin konttorirakennus

Vuosien 1904–1905 säätyvaltiopäivien pankkivaliokunta toivoi, että Suomen Pankin hallinto hyödyntäisi tilaisuudet ostaa sopivia kiinteistöjä haarakonttoreiden tarpeisiin. Pankin johtokunta oli puolestaan jo pitemmän aikaa nähnyt tarpeelliseksi sijoittaa Viipurin konttori tilavampaan, ajanmukaisempaan ja turvallisempaan huoneistoon. Kun kunnallisneuvos (Karl Paul Oskar) O. Cloubergin³³ perikunta Viipurissa tarjoutui myymään tontin rakennuksineen Torkkelin- ja Torikadun kulmasta, päätti johtokunta ostaa sen lokakuussa 1907. Tontilla oli

Uno Ullberg teki Yhdyspankin muutos- ja laajennussuunnitelmat vuonna 1910. Kuvissa pääsisäänkäynti laajennuksen jälkeen (ylh.) ja julkisivupiirustus Torikadulle päin.

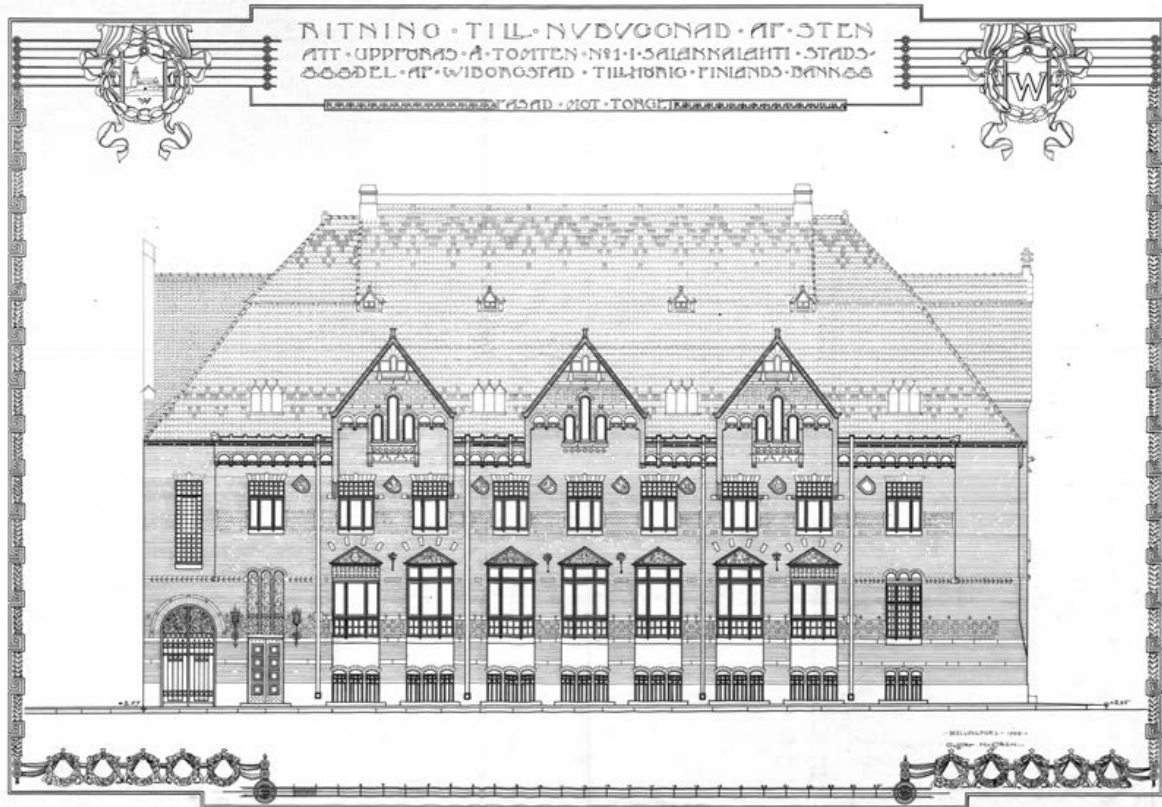
ennestään kaksikerroksinen kivirakennus, joka päätettiin säilyttää. Sen sijaan tontin kivinen makasiinirakennus ja pienemmät puiset ulkorakennukset purettiin. Nyströmiä pyydettiin suunnittelemaan pankkirakennus, joka sisältäisi myös asunnon pankkikomisariukselle, sekä laatimaan hankkeelle kustannusarvio.³⁴

Suomen Pankin Viipurin haarakonttori oli siihen asti toiminut vuokratiloissa Katariinankadun (myöhemmin Linnankatu) ja Mustainveljestenkadun

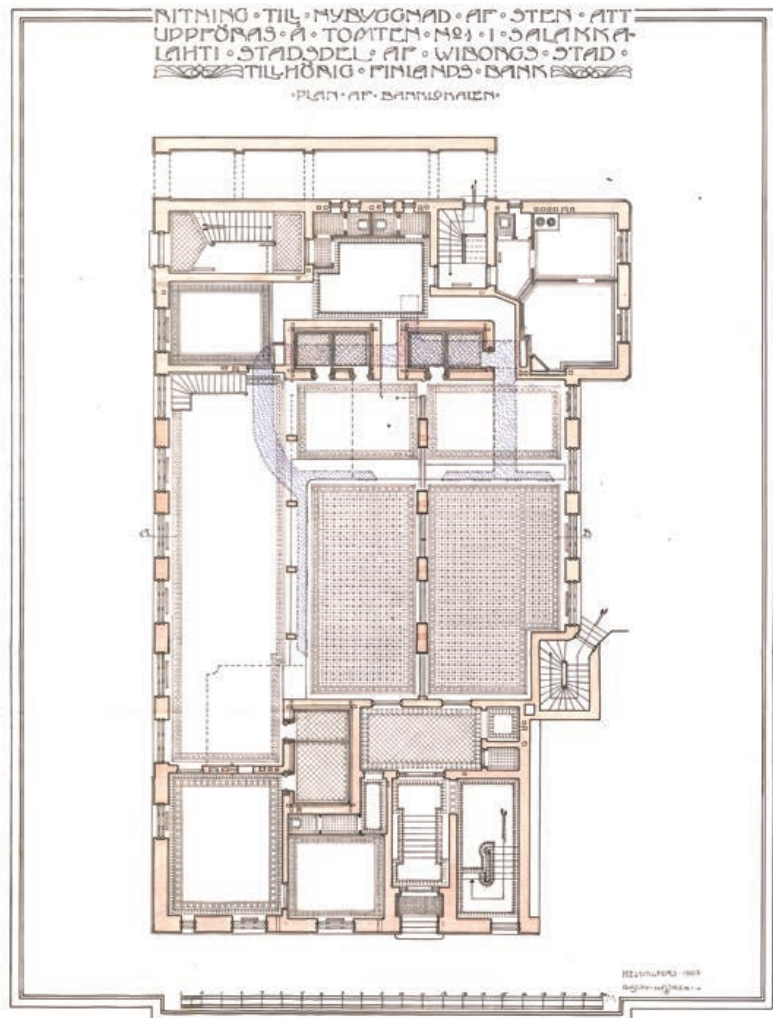

Uno Ullbergin muutostyöt keskittyivät pankin sisätiloihin. Kuvissa uudistettu pankkisali, jonka takaseinällä näkyy Bruno Tuukkasen Viipuri-aiheinen taideteos.

kulmassa sijainneessa kaksikerroksisessa kivitalossa. Sen oli rakennuttanut kapteeni Alexander Kristian Thesleff (1826–1897), joka vuokrasi rakennuksesta pankille toimitilaksi viiden huoneen huoneiston. Kapteenin kuoltua vuonna 1897 pankki jatkoi vuokrasopimusta kahdellakymmenellä vuodella tämän pojan, hovioikeudennotaarin Johannes Thesleffin (1860–1923) kanssa.³⁵ Uuden pankkitalon valmistumisen myötä vanhojen tilojen vuokraaminen nähtiin kuitenkin pankin kannalta epäedulliseksi, ja vuokrasopimus Thesleffin kanssa saatiinkin purettua ennenaikaisesti kesäkuun alusta 1910 alkaen.³⁶

Nyström laati Suomen Pankin Viipurin konttorin rakennuspiirustukset keväällä 1908. Kuvissa julkisivupiirustus kauppatorille (ylh.) ja konttorikerroksen pohjapiirustus.

Pankin ostamalla tontilla olleeseen kivitaloon Nyström laati korjaus- ja muutostyösuunnitelman. Rakennuksen julkisivua yhtenäistettiin, minkä katsottiin lisäävän mahdollisuuksia saada siitä korkeampia vuokratuloja. Lisäksi toisen kerroksen huoneistoja kunnostettiin ja katukerroksen yhteen myymälähuoneistoon asennettiin viemäri.³⁷

Nyströmin laatiman uudisrakennuksen suunnitelman kustannusarvio kohosi 580 000 markkaan. Pankin johtokunta hyväksyi sen rakentamisen pohjaksi kesäkuussa 1908.³⁸ Pääpiirustukset oli laadittu Nyströmin toimistossa keväällä 1908, jolloin siellä oli töissä käytännössä vain arkkitehdin poika, vuonna 1906 arkkitehdiksi valmistunut Gösta Nyström (1882–1950) sekä rakennuspiirtäjä Artur Landström.³⁹ Ilmeistä on, että myös rakennuksen yksityiskohtaisempi suunnittelu seuraavana vuonna lepäsi edelleen yksinomaan isän ja pojan harteilla.⁴⁰ Lisäksi on huomattava, että Nyström oli syksyn 1909 virkavapaalla opetustoimestaan Teknillisessä korkeakoulussa ja osan tuosta ajasta terveystmatkalla ulkomailla. Tällöin päävastuu Suomen Pankin Viipurin konttorin ja samaan aikaan suunnitteilla olleen Kotkan konttorin suunnitelmien työstämisestä oli poika Nyströmillä.⁴¹

Suomen Pankin Viipurin haarakonttorin pankkikomisariukseksi eli johtajaksi oli vuonna 1903 valittu Kaarlo Basilier (1881–1951). Konttorin suunnittelun ja rakentamisen aikana hän kuitenkin hoiti pääkonttorissa ylimääräisen pankinjohtajan virkaa. Hänen sijaisekseen Viipuriin oli nimitetty Tampereen haarakonttorista Ernst Enkvist, joka jäi eläkkeelle pian rakennuksen valmistumisen jälkeen vuonna 1912.⁴² Ei ole tiedossa, kuinka hyvin Nyström mahdollisesti tunsu Enkvistiä entuudestaan. Joka tapauksessa hän kirjoitti tälle vuoden 1908 alussa luottamuksellisesti ajatuksistaan Viipurin konttorin toiminnallisista ratkaisuista, ennen kuin esitteli suunnitelmaa Helsingissä pankin johdolle.

Kyseisessä Nyströmin kirjeessä kuvailtu tilaohjelma noudatteli pitkälti toteutettua suunnitelmaa. Rautaovinen pääsisäänkäynti sijoitettiin Torkkelinkadulle, josta johtivat portaat katutasoa puolitoista metriä ylempänä olevalle tasanteelle ja edelleen porraskäytävään. Korotuksen avulla saatiin pääkerroksen lattia-taso niin ylös, että kellarikerroksen ikkunat pystyttiin tekemään kyllin isoiksi. Porraskäytävän kautta oli kulku toisen kerroksen johtajan asuntoon. Toiseen virkailija-asuntoon ja ullakolla sijainneeseen ylivahtimestarin asuntoon oli kulku Torikadun puoleisesta sisäänkäynnistä. Porraskäytävässä pankkitilojen sisäänkäynnin lasinen ovi avautui eteistilaan. Siitä pankin asiakas pääsi joko pankkisaliin tai viereiseen, salista pitkittäisellä lasiseinällä erotettuun vaihtokassaosastoon. Eteisestä johti myös erillinen ovi kokoushuoneen kautta johtajan huoneeseen. Pankkisalia kiersivät palvelutiskit, joiden takana virkailijat palvelivat asiakkaita. Molempiin, lasiseinän toisistaan erottamiin saleihin oli

sijoitettu asiakkaiden käyttöön istumasohvia ja kirjoituspulpetteja. Torille suunnatut ikkunat valaisivat pankkisalia ja pihanpuoleiset vaihtokassoja, jotka saivat lisäksi luonnonvaloa kolmesta kattoikkunasta. Salien takaosassa oli kaksi erillistä holvia, ja pihan puolella sijaitsivat henkilökunnan virkistys- ja saniteettitilat.⁴³

Piirustusten valmistuttua kesän kynnyksellä 1908 Nyström kirjoitti pankinjohtaja Enkvistille urakoijista, jotka olivat kiinnostuneita talon rakentamisesta. Nimeltä mainitsematon helsinkiläinen urakoitsija oli halukas ottamaan työn vastaan, ja Nyström arveli tämän tarjouksen sijoittuvan hyvin. Viipurilaisista urakoitsijoista ilmoittautuivat Porthar & Putkinen, Kaarlo Massinen ja Hjalmar Sirén. Nyström arveli myös Theodor Gesslerin tekevän tarjouksen. Nyström toivoi saavansa ehdotuksen urakkasopimusta varten pian valmiiksi, minkä jälkeen hän tulisi Viipuriin auttamaan rakentamisasian eteenpäin saattamisessa.⁴⁴ Tarjouskilvan voitti lopulta rakennusmestari Kaarlo Massinen, jonka rakentamana punatiilinen pankkitalo valmistui keväällä 1910.⁴⁵

Rakentamisen aikana muuraukseen tarvittavien kunnollisten tiilien hankkiminen tuotti vaikeuksia. Nyströmin piti tyytyä Hallenbergin tehtaan sileäpintaisiin, koneellisesti tehtyihin tiiliin, vaikka niillä ei hänen mukaansa aikaansaatu käsin lyödyille tiilille ominaista pehmeän lämmintä väriä ja yksilöllistä ilmettä. Koska Nyström ei ehtinyt opetustyönsä ja rehtorin toimensa vuoksi Viipuriin tarkistamaan tiilien laatua, hän pyysi Uno Ullbergia tarkastamaan tuolloin Viipurin maalaiskunnassa sijainneen Hallenbergin tiilitehtaan tekemän koemuurauksen. Elävemmän julkisivun saamiseksi Nyström päätti käyttää pankin julkisivussa tiilen epätasaista taustapuolta.⁴⁶

Punatiilinen, kaksikerroksinen pankkirakennus jyrkkine ja erivärisin kattotiilin kuvioituine kattolappeineen toistaa historiallisten Itämeren kauppa-kaupunkien liikerakennusten ilmettä. Kattolistan alapuolista seinää koristaa pyörökaarifriisi. Kauppatorin puoleinen julkisivu on rytmitetty kolmen pienemmän päätykolmion sarjalla. Torkkelinkadun puolelle pääsisäänkäynnin yhteyteen on sijoitettu suurempi päätykolmioaihe. Kolmioiden huiput ja kerroslistat on tehty luonnonkivistä, ja rappaamaton muuripinta on elävöitetty erilaisin limityksin. Pääkerroksen suorakulmaisesti aukotettujen ikkunoiden frontoneihin on sijoitettu Walter Runebergin suunnittelemat terrakotta-veistokset vaakuna- ja putti-aiheisiin.⁴⁷

Huomionarvoista Viipurin pankkirakennuksessa on julkisivun materiaalivalinta: rappaamaton tiilimuuraus. Tiilen valintaa voi pitää yllättävänä sikäli, että Nyström oli aiemmin käyttänyt menestyksekkäästi suomalaista graniittia paljon kiitosta saaneessa Yhdyspankin Helsingin pankkitalon julkisivussa. Myös myöhemmin hän palasi luonnonkiveen Suomen Pankin Kotkan ja Turun konttorirakennusten julkisivussa. Vaikka Viipurissa ei ollut kaupungin

historiaan viittaavia esikuvallisia rap-
paamattomia tiilirakennuksia, tiili-
julkisivu yhdistää pankin mielikuvin
Itämeren hansakaupunkeihin ja liit-
tää sen osaksi niiden historiallista jat-
kumoa. Ville Lukkarinen on aiemmin
tulkinnut Nyströmin menettelyn täs-
säkin kohdin kuvaavan arkkitehdin
tapaa sopeuttaa rakennus historialli-
sesti ympäristöönsä.⁴⁸

Konttorin valmistumisen aikoina
Viipurin lääninarkkitehtina toiminut
Nyströmin ystävä Berndt Aminoff
ymmärsi pankkitalon arkkitehtuurin
historiallisen ulottuvuuden. Hän piti
taloa myönteisessä mielessä poik-
keuksellisena rakennuksena ja sen
muotoja ja väritystä vastakkaisena
modernille, yksitoikkoiselle aikalais-
arkkitehtuurille. Talon suunnittelija
oli hänen mielestään materiaali-
tuntija, joka osasi käyttää moni-
puolisesti aitoja materiaaleja. Aminoff
kertoí häneltä usein kysytyn, mitä tyy-
liä kyseinen rakennus edusti. Vaikka
tyylikeskustelu ei hänen mielestään

ollut arkkitehtuurin arvottamisessa keskeistä, saatettiin pankkirakennuksen
perusluoteen todellakin sanoa juontuvan tietystä tyylisuunnasta. Sen lähtö-
kohtana on hänen mukaansa Hollannissa 1500-luvulla syntynyt saksalais-
tyyppinen renessanssi, joka levisi Saksaan, Tanskaan ja Ruotsiin ja jossa keski-
aikaiset ja klassiset motiivit sekoittuivat keskenään. Aminoffin mukaan Nyström
oli hyödyntänyt onnistuneesti kyseistä historiallista perintöä ja Lyypekin hansa-
arkkitehtuurin terrakottaornamentiikkaa.⁴⁹

Aminoffin esittämä arvio rakennuksen esikuvasta on osuva, olihan Nyströ-
min mielenkiinto edellisinä vuosina suuntautunut erityisesti vanhempaan poh-
joismaiseen rakennustaiteeseen ja tiiliarkkitehtuuriin. Lukuisilla matkoillaan
hän oli tarkkaan tutustunut Itämeren vanhoihin hansakaupunkeihin. Vanhaan
perinteeseen tukeutuen – mutta ei sitä ulkokohtaisesti jäljitellen – Nyström loi
modernin toimivan pankkirakennuksen vastaamaan oman aikansa tarpeita.

Suomen Pankin Viipurin konttorin julkisivussa on useita
koristeellisia yksityiskohtia kuten kuvassa näkyvät
ikkunoiden yläpuoliset päätykolmiot ja vaihteleva
tiilimuurauksen limitys.

Uuden konttorin valmistuttua siellä työskenteli hieman yli kymmenen virkailijaa. Tuolloin virkailijakuntaan kuuluneen Irma Backmanin mukaan työaika kesti kello kahteen iltapäivällä. Sen jälkeen oli jokaisen työstä poistuttaessa käytävä henkilökohtaisesti hyvästelemässä johtaja Basilier. Johtaja pystyi näin seuraamaan, ettei kukaan hänen alaisistaan poistunut työpaikalta liian aikaisin.⁵⁰ Ole Laxén kuvaili työpaikkaansa Viipurin konttoria 1930-luvun alussa seuraavasti: Torkkelinkadun puoleisen pääsisäänkäynnin raskaan rautaoven takana oli eteinen, jonka lasiovien takana palveli kohtelias ovenvartija. Hän avasi tulijalle joko toimistosaliin vievän vasemman oven tai oikeapuolisen oven pihanpuoleiseen pankkisaliin, jossa sijaitsi kaksi vaihtokassaa neljälle virkailijalle. Molempia saleja erotti toisistaan korkea lasiseinä. Torkkelinkadun puoleisessa, avarassa ja valoisassa toimistosalissa oli pitkä jalopuinen tiski. Ovesta vasemmalla sijaitsi pääkassa ja konttorin johtajan huone. Päätyseinällä sijaitsivat kuponki- ja ulkomaanrahan kassa. Pankissa työskenteli tuolloin 16 henkeä. Toisen kerroksen asunnot olivat konttorin johtajan ja kassanhoitajan käytössä. Laxénin mukaan jatkosodassa Viipurin takaisinvaltauksen jälkeen vaurioitunut rakennus päätettiin korjata, mikä oli kuitenkin hidasta ja vaivalloista työvoiman puutteen takia.⁵¹ Nykyisin rakennus seisoo Viipurin kauppatorin vierellä kunnostettuna ja ulkoasultaan pääosin alkuperäisen kaltaisena.

Kohti uutta pankkiarkkitehtuuria

Suomalaispankkien 1800-luvun lopulta alkaen rakennuttamat omat liikehuoneistot, pankkipalatsit, rikastuttivat määrällisesti ja laadullisesti Suuri-ruhtinaskunnan tuolloin ripeästi kehittyvää liiketaloarkkitehtuuria. Pankkien suunnittelussa etsittiin ja kaivattiin uusia rakenteellisia ja toiminnallisia ratkaisuja. Gustaf Nyströmin piirtämä Yhdyspankin pääkonttorirakennus Helsingissä kuului tärkeimpiin uutta suuntaa antaviin asiakaspalvelukeskeisiin liikepankkirakennuksiin. Uudenlaisen pankkirakennuksen tuli vastata rahaliiketalouden toiminnallisiin tarpeisiin, mutta ottaa huomioon myös symboliarvot. Virkailijoiden tarkoituksenmukaisten työtilojen oli oltava pankkitoiminnan tehtävän sanelemia. Kanssakäymiselle asiakkaiden kanssa tuli luoda joustavat puitteet asianmukaisessa, valoisassa pankkisalissa turvallisuusnäkökohtia unohtamatta. Samanaikaisesti rakennuksen arkkitehtuurin tuli luoda mielikuva vakavaraisesta yrityksestä, jonka arvokkaassa, jopa ylellisessä ”palatsissa” pankin asiakas saattoi tuntea olevansa vakuuttavan ja tuottavan liiketoiminnan keskiössä.

Suomen Yhdyspankin Viipurin konttorirakennus on mielenkiintoinen varhainen esimerkki tällaisesta uudentlaisesta ajattelusta pankkisuunnittelussa. Mittasuhteiltaan se on tietoisesti ja tarkoituseriään vastaavasti vaatimatto-

mampi kuin samaan aikaan Helsinkiin rakennettu pankin pääkonttori. Viipurin konttorirakennuksessa Nyström silti seurasi johdonmukaisesti Helsingin konttorissa sovellettuja uusia toiminnallisia ratkaisuja. Arkkitehtuuriltaan talosta luotiin ympäröivästä rakennuskannasta edukseen poikkeava pankkipalatsi. Nyström suunnitteli siromuotoisen ja omalla tavallaan kiehtovan helsinkiläispankin sivukonttorin erottumaan edukseen viereisestä, suureellisuudellaan uhittelevasta Pohjoismaiden Osakepankin pääkonttorista.

Suomen Pankin Viipurin haarakonttorin suunnittelun lähtökohdat olivat toiset. Suomen Pankin asema ja tehtävät pankkitoiminnassa erosivat tietyiltä osin liikepankkien toiminnasta. Silti niin edustavuus kuin toiminnalliset näkökulmat ja lähtökohdat olivat niiden kanssa pitkälti yhteneväiset. Tämä koski erityisesti keskeisintä asiakastilaa pankkisalia, sen funktionaalisuutta ja turvallisuutta, sekä sen asiakkaassa herättämää turvallisuuden ja arvokkuuden tunnetta. Ulkoarkkitehtuurissa Nyström mukautti Suomen Pankin Viipurin konttorin muotojen ja materiaalivalintojen keinoin soveliaaksi niin vanhojen Itämeren kauppakaupunkien rakennusperintöön kuin arvoiseensa historialliseen paikkaan Viipurin kauppatorin laidalla. Molemmat Nyströmin Viipuriin suunnittelemat pankkirakennukset havainnollistavat arkkitehdin joustavaa tapaa ja kykyä ratkaista keskeisiä rakennustaiteellisia, teknisiä ja merkitys-arvoihin liittyviä kysymyksiä kulloisissakin, eri toimeksiantajien määräämissä ja erilaisten olosuhteiden luomissa puitteissa.

Viitteet

1	Tulevassa Nyström-monografiassa teen tarkemmin selkoa varhaisen suomalaisen pankkirakentamisen ulkomaisista vaikutteista ja esittelen kaikki Nyströmin laatimat pankkisuunnitelmat.		pankkimuseossa 9.3.2018–28.2.2019 esillä olleesta näyttelystä ”Gustaf Nyström pankkiarkkitehtina” (käsikirjoitus Teppo Jokinen ja Kukka-Maaria Nummi) ei ole ilmestynyt julkaisua.
2	Suomalaisen pankkiarkkitehtuurin historiaa on selostanut Eija Rauske Nordean piirustuskokoelmaa esittelevässä julkaisussa (Rauske 2009); Nordean	3	Korvenmaa 1982.
		4	Ashby 2007. Nyströmin Viipurin pankkirakennuksiin ei Ashbyn teoksessa tarkemmin puututa.

- 5** Sekaannus koskee erityisesti Suomen Yhdyspankin Helsingin pääkonttorin pankkisalın lasikattoa vuodelta 1897. Sen esikuvaksi on erheellisesti nähty Ludwig Bohnstedtin (1822–1885) suunnitteleman ja vuonna 1883 valmistuneen Suomen Pankin päärakennuksen pankkisalın lasikatto. Kuitenkaan Bohnstedt ei suunnitellut lasikattoa, vaan Nyström lisäsi sen myöhemmin rakennukseen siihen tekemänsä korjaus- ja muutostyön yhteydessä vuosina 1901–1903. Salın lasikatto tuhoutui vuonna 1944 ja korvattiin sen jälkeen nykyisellä umpikatolla. Vrt. Korvenmaa 1982, 60; Ashby 2007, 122–123, 136.
- 6** Kuusterä & Tarkka 2011, 279–280, 284.
- 7** Kuusterä & Tarkka 2011, 342–348; Rauske 2009, 8–11; Yksityispankkien pääomat kuusinkertaistuivat ja säästöpankkien säästötilien markkamäärät viisinkertaistuivat vuodesta 1890 vuoteen 1910. Schybergson 1914, 264.
- 8** Säästöpankkien historiasta Suomessa ks. Kuusterä 1995.
- 9** Rauske 2009, 44; Haila 1998, 50–51.
- 10** ELKA, Nordean arkisto, Finlands Föreningsbank. Bankuskottets protokoll 15.2.1896.
- 11** ELKA, Nordean arkisto, Finlands Föreningsbank. Bankuskottets protokoll 15.2.1896.
- 12** Myös ulkomainen kirjallisuus aiheesta oli niukkaa, esimerkiksi Nyströmin arkkitehtuurin opetuksessa käyttämässä julkaisusarjassa *Handbuch der Architektur* esiteltiin pankkirakennusta omana rakennustyyppinään vasta vuonna 1902 ilmestyneessä niteessä. Kick 1902. Ludwig Klasenin eri rakennustyyppien pohjapiirustuksia erittelevässä teossarjassa ilmestyi 1884 nide kaupankäyntiin liittyvistä rakennuksista, jossa esiteltiin lyhyesti myös pankkiarkkitehtuuria. Klasen 1884, 523–556.
- 13** Köhler 1971, 220–221. Yhdyspankin rakennushankkeen kannalta ilmeisen esikuvallinen pankkirakennus Berliinissä oli Ludwig Heimın suunnittelema Dresdner Bankin konttori (valm. 1889). Saksalainen pankkiarkkitehtuuri toimi tärkeänä esikuvana myös pankkeja suunnitelleille ruotsalaisarkkitehteille, kuten Gustaf Wickmanille (esim. Skånebankenın konttori Tukholmassa vuonna 1897). Ks. Andersson-Bedoire 1980, 273.
- 14** Kuusterä & Tarkka 2011, 394–395; Schybergson 1914, 201; Suomen valtiosäätyjen pankkivaltuusmiesten kertomus Kansaneduskunnan Pankkivaliokunnalle 1905–1906, 11.
- 15** Laxén 1967, 189; Jääskeläinen 1967, 191.
- 16** ”Ett nytt bankpalats. Nordiska aktiebankens nya lokal”, *Wiborgsbladet* 5.2.1901. Waldemar Aspelin valmistui arkkitehdiksi Polyteknillisestä opistosta 1886, joten opintojen loppuvaiheessa Nyström oli ollut hänen pääopettajansa.
- 17** Tämän artikkelin puitteissa ei ole mahdollista tarkastella kielikysymyksen tai kielinationalismin hypoteettista vaikutusta pankkiarkkitehtuuriin ja rakennussuunnitelmien toimeksiantoihin. Arkkitehtuuria ja nationalismia koskevasta kysymyksenasettelusta ks. Wäre 1991; Haila 1998; Rauske 2004.
- 18** Ks. Uno Ullberg: ”Några nybyggnader i Viborg”, *Arkitekten* 3/1913, 33–35. Rakennus valmistui Torkkelinkadulle 1912 ja siinä toimii edelleen pankki. Tässä yhteydessä en käsittele autonomian aikana rakennettuja liiketaloja, joissa oli toimitiloja myös pankeille, mutta jotka eivät olleet pankkien rakennuttamia. A. Isaksonin suunnittelema liikerakennus Pellervonkatu 9 (Viipurin Työväen Säästöpankki 1900), Paavo Uotilan suunnittelema liikerakennus Vaasan- ja Pellervonkadun kulmassa (Viipurin Säästöpankin Repolan konttori 1907) ja rakennusmestari Heikki Kaartisen suunnittelema asuin- ja liikerakennus Torkkelin- ja Maununkadun kulmassa (Suomen Maatalous-Osake-Pankki 1914).
- 19** Nordean kokoelmassa ELKA:ssa on valokuvia Viipurin Pohjoismaiden Osakepankin, Kansallispankin ja Yhdyspankin rakennusten vastavalmistuneista sisätiloista. Tiedot Suomen Kauppapankin salista pohjaavat

- vierailuuni paikalla vuonna 2014 sekä Uno Ullbergin *Arkitekten*-lehdessä julkaistuun artikkeliin (3/1913) ja Suomen Pankin salista piirustusmateriaaliin.
- 20** ELKA, Nordean arkisto, Finlands Föreningsbank. Bankutskottets protokoll 21.9.1897. Pankki osti tontin kauppias Ivanoffskin perillisiltä. ”Ett nytt bankpalats”, *Wiborgsbladet* 9.6.1900.
- 21** MFA, Nyström 33:107–110, 35:2–14. Nyström laskutti pankkia suunnitelmasta hieman yli 13 000 markalla. Piirustuspalkkioita hän maksoi toimistoarkkitehdeilleen vähän yli 4 000 markkaa, loppusumma sisälsi Nyströmin oman suunnittelupalkkion sekä matka- ja toimistokulut.
- 22** Myös viipurilainen rakennusmestari A. Wiklund oli antanut urakkatarjouksen rakentamisesta, mutta Schulmanin ja Gustafssonin tarjous oli edullisempi, ja lisäksi pankin johtokunta piti sitä luotettavamman ja varmemman oloisena työn loppuunsaattamisessa. ELKA, Nordean arkisto, Finlands Föreningsbank. Bankutskottets protokoll 2.8.1898.
- 23** Myös Nyströmin opetuksessa hyödyntämä Klasenin teos mainitsee Italian ja erityisesti Venetsian tasavallan pankkilaitoksen synnyinpaikkana. Klasen 1884, 523.
- 24** Nils W.[asastjerna]: ”Resentryck från Viborg”, *Teknikern* 1902, 161–162.
- 25** Wald. Wilenius: ”Öfversikt af byggnadskonsten i Finland under åren 1880–1905”, *Tekniska Föreningens i Finland Förhandlingar* 3/1905, 62. ”Vanhasaksalaisella renessanssilla” (*gammaltyska renässans*) Wilenius ilmiselvästi viittaa ”saksalaisrenessanssiin” (*Deutschrenaissance*), joka on yksi saksalaisessa historismissa esiintynyt suuntaus ja jonka soveltaminen tuli varsin suosituksi Saksassa 1800-luvun lopulla asuin- mutta erityisesti liiketalojen suunnittelussa. Ks. Mennekes 2005.
- 26** ”Ett nytt bankpalats”, *Wiborgsbladet* 9.6.1900; Nyström on tällä kohden mahdollisesti ohjeistanut kirjoittajaa Venetsiasta nykyaikaisen pankkitoiminnan synnyinpaikkana.
- 27** ”Ett nytt bankpalats”, *Wiborgsbladet* 9.6.1900.
- 28** Uno Ullberg: ”Några nybyggnader i Viborg”, *Arkitekten* 3/1913, 33; Yhdyspankin pankkivaliokunta hyväksyi 11.3.1910 Viipurin haarakonttorin tekemän päätöksen purattaa pankin tontilla ollut vanha kivirakennus ja rakennuttaa paikalle uusi liikerakennus sekä teetättää konttorin muutos- ja laajennustyöt arkkitehti Ullbergin laatimien piirustusten ja kustannusarvion mukaan. ELKA, Nordean arkisto, Finlands Föreningsbank. Bankutskottets protokoll 11.3.1910.
- 29** Tilikirjojen mukaan Nyströmin toimistossa olisi laadittu jo loppuvuodesta 1904 (pienehkö) laajennusehdotus pankkirakennukseen. MFA, Nyström 33:44. Nyström ensimmäiset piirustuksen Pietarin klinikkarakennusta varten valmistuivat maaliskuussa 1910. MFA, Nyström 13:163–164, Gustaf Nyström Marta Nobel-Oleinikoffille 15.3.1910.
- 30** Uno Ullberg: ”Några nybyggnader i Viborg”, *Arkitekten* 3/1913, 33. Nyströmin laatimat Yhdyspankin Viipurin konttorin rakennuspiirustukset toukokuulta 1898 ja Uno Ullbergin laatimat muutospiirustukset huhtikuulta 1910. KA, Viipurin maistraatin arkisto, rakennuspiirustukset (la:29).
- 31** Uno Ullberg: ”Några nybyggnader i Viborg”, *Arkitekten* 3/1913, 33.
- 32** Sanomalehti uutisen mukaan pankkitoiminta on rakennuksessa hiljattain loppunut ja se on myynnissä. Viipurissa myydään kokonainen suomalaistalo. *Ilta-Sanomien* 3.3.2019.
- 33** O. Cloubergin poika Lennart Oscar Clouberg (1874–1930) toimi Viipurin Säästöpankin johtajana 1920–1930.
- 34** Suomen Eduskunnan Pankki- valtuusmiesten kertomus 1907, 12–13.
- 35** Suomen valtiosäätyjen pankkivaltuusmiesten kertomus säätyjen pankkivaliokunnalle 1891–1893, 26–27; 1897–1899, 24.
- 36** Suomen Eduskunnan Pankki- valtuusmiesten kertomus 1909, 11–12.

- 37** Korjauksiin käytettiin vajaa 4 000 mk Nyströmin laskuttaessa lisäksi muutospiiirustuksista 1 000 mk. Suomen Eduskunnan Pankkivaltuusmiesten kertomus 1909, 11–12; MFA, Nyström 33:95–96.
- 38** Suomen Eduskunnan Pankkivaltuusmiesten kertomus 1908, 15. Kustannusarviosta 530 000 mk oli laskettu rakennustöihin, kuten lämmityslaitteisiin 12 000 mk, vesijohtoon 9 000 mk, sähkövalaistukseen 7 000 mk, panssarioviin 18 800 mk, pankkisalien tiskeihin 11 888 mk, jalkakäytävän muutoksiin 3 040 mk ja kassaholvin rautapanssarointiin 15 292 mk. MFA, Nyström 11:301–302, Nyström Enkvistille 8.6.1908. Nyström laskutti pankkia suunnittelusta yhteensä 22 000 mk. MFA, Nyström 33:95–96.
- 39** MFA, Nyström 33:95–96; Nyström 35:58–61. KA, Viipurin maistraatin arkisto, rakennuspiirustukset (Ia:359), Suomen Pankin Viipurin konttorin piirustukset.
- 40** Vuonna 1909 toimiston ainut kuukausipalkalla ollut arkkitehti oli Gösta Nyström. Hänen lisäksi jonkin verran palkkaa maksettiin tuolloin harjoittelijoina toimistossa työskennelleille Einar Sjöströmille ja Gösta Juslénille. MFA, Nyström 35: 1–10.
- 41** Jo alkukesästä 1908, kun konttorin piirustuksista tehtiin kiireisesti kopioita Viipurin maistraattiin ja urakkatarjousten tekijöille, Nyström kirjoitti olleensa opetustyön rasittama ja että hänen arkkitehti-toimistossaan työt olivat lopussa. MFA, Nyström 11:301–302, Nyström Ernst Enkvistille 8.6.1908.
- 42** Suomen Eduskunnan Pankkivaltuusmiesten kertomus 1912, 14.
- 43** MFA, Nyström 11:271–275, Nyström Ernst Enkvistille 27.1.1908. Kirjeen mukana lähetetty luonnospiiirustus ei ole säilynyt. Kirjeessä mainittua kattoikkunaratkaisua Nyström piti toiminnan alkuaikana tarpeettomina, mutta tulevaisuudessa rakennusta mahdollisesti laajennettaessa se olisi tarpeen. Kellarikerroksen hän suunnittelisi vasta kun pääkerroksen tilajako varmistuisi. Kellariin sijoitettiin sittemmin mm. lämmityskattilat pankkitilojen lämmittämiseen (kalorifer-järjestelmä); asuintilojen lämmittämiseen käytettiin perinteisiä puu-uuneja. KA, Viipurin maistraatin arkisto, rakennuspiirustukset (Ia:359), Suomen Pankin Viipurin konttorin piirustukset.
- 44** MFA, Nyström 11:301–302, Nyström Ernst Enkvistille 8.6.1908. Rakennusmestarit Sirén ja Gessler olivat aiemmin urakoineet Nyströmin Edla Nobelille suunnittelemaa Kirjolan kartanon rakennuksia.
- 45** Kaarlo Massinen valmistui Helsingin teollisuuskoulun huoneenrakennus-osastolta vuonna 1897. Hän toimi vastaavana rakennusmestarina (vuodesta 1897) ja urakoitsijana (vuodesta 1905) erityisesti Viipurissa ja Karjalan kannaksella. Tolonen (toim. 1930), 341–342.
- 46** MFA, Nyström 11:366, Nyström Ullbergille 5.9.1908.
- 47** Rakennuksen koristelu laadukkailla veistoksilla oli Nyströmin nimenomainen tavoite, ja hän itse neuvotteli Runebergin kanssa saadakseen veistokset tältä. MFA, Nyström 13:19–20, Nyström Enkvistille 20.4.1909; Nyström 13:31–32, Nyström Massiselle 25.4.1909. Ulkokaton eriväristen kattotiilien muodostamat kuviot näkyvät vielä 1930-luvulla otetussa valokuvassa. Nykyisin rakennus on katettu tasavärisin tiilin.
- 48** Lukkarinen 1989, 70, 87–88.
- 49** B. I. A. [Berndt Ivar Aminoff]: ”Finlands Banks nya hus i Wiborg”, Wiborgs Nyheter 13.1.1910.
- 50** Jääskeläinen 1967, 192.
- 51** Laxén 1967, 189–190.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki
Viipurin maistraatin arkisto, rakennuspiirustukset
Suomen arkkitehtuurimuseo (MFA), Helsinki
Gustaf Nyström -arkisto
Suomen elinkeinoelämän keskusarkisto (ELKA), Mikkeli
Nordean arkisto

Sanoma- ja aikakauslehdet

Arkitekten 1913
Iltä-Sanomat 2019
Teknikern 1902
Tekniska Föreningens i Finland Förhandlingar 1905
Wiborgs Nyheter 1910
Wiborgsbladet 1900–1901

Painetut lähteet

Suomen Eduskunnan pankkivaltuusmiesten kertomus Eduskunnan pankkivaliokunnalle. Helsinki 1907–1913.
Suomen valtiosäätäjien pankkivaltuusmiesten kertomus Kansaneduskunnan Pankkivaliokunnalle. Helsinki 1905–1906.
Suomen valtiosäätäjien pankkivaltuusmiesten kertomus säätäjien pankkivaliokunnalle. Helsinki 1893–1904.
Tolonen, August (toim. 1930). Suomen rakennusmestarien matrikkeli 1905–1930. Helsinki: Suomen Rakennusmestariilitto.

Tutkimuskirjallisuus

Andersson, Henrik O. & Bedoire, Fredric (1980). Bankbyggande i Sverige. Stockholm: Liber Förlag.
Ashby, Charlotte (2007). Words and Deeds: National Style versus Modernity in Finnish Architecture 1890–1916: The Writings and Work of Vilho Penttilä and the Architecture of Financial Institutions. University of St Andrews. (<http://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/318>, viitattu syyskuu 2019).
Haila, Sirpa (1998). Suomalaisuutta rakentamassa. Arkkitehti Sebastian Gripenberg kulttuurifennomanian lipunkantajana. Helsinki: SHS.

- Jääskeläinen, Mauno (1967).** "Irma Backman". Teoksessa Suomen Pankin virkailijakunta 1811–1967. Suomen Pankin virkailijayhdistys ry:n 50-vuotisjulkaisu, toim. Mauno Jääskeläinen. Helsinki: Suomen Pankin virkailijayhdistys, 191–192.
- Kick, Paul (1902).** "Gebäude für Banken und andere Geldinstitute". Teoksessa Handbuch der Architektur IV Teil. Entwerfen, Anlage und Einrichtung der Gebäude. Halbbd. 2, Heft 2. Stuttgart, 139–246.
- Klasen, Ludwig (1884).** Grundriß-Vorbilder von Gebäuden für Handelszwecke. Leipzig: Baumgärtner's Buchhandlung.
- Korvenmaa, Pekka (1982).** "Pankkialin kehityshistoriaa Suomessa". Arkkitehti 7/1982, 60–64.
- Kuusterä, Antti (1995).** Aate ja raha. Säästöpankit suomalaisessa yhteiskunnassa 1822–1994. Helsinki: Otava.
- Kuusterä, Antti & Tarkka, Juha (2011).** Suomen Pankki 200 vuotta. Keisarin kassasta keskuspankiksi, I. Helsinki: Suomen Pankki – Finlands Bank & Kustannusosakeyhtiö Otava. (https://www.suomenpankki.fi/globalassets/fi/media-ja-julkaisut/julkaisut/muut_julkaisut/documents/sp200_01_nide.pdf, viitattu tammikuu 2019).
- Köhler, Uwe (1971).** "Bank- und Börsengebäude". Teoksessa Berlin und seine Bauten. Teil IX. Industriebauten Bürohäuser, Herausgegeben vom Architekten- und Ingenieur-Verein zu Berlin. Berlin/München/Düsseldorf: Ernst & Sohn, 220–249.
- Laxén, Ole (1967).** "Viipurin konttori". Teoksessa Suomen Pankin virkailijakunta 1811–1967. Suomen Pankin virkailijayhdistys ry:n 50-vuotisjulkaisu, toim. Mauno Jääskeläinen. Helsinki: Suomen Pankin virkailijayhdistys, 188–190.
- Lukkarinen, Ville (1989).** Classicism and History. Anachronistic architectural thinking in Finland at the turn of the century. Jac. Ahrenberg and Gustaf Nyström. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja – Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 93. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Mennekes, Ralf (2005).** Die Renaissance der deutschen Renaissance. Petersberg: Michael Imhof Verlag.
- Meurman, Otto-livari (1977).** Viipurin arkkitehdit. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 2. Helsinki: VSKS.
- Meurman, Otto-livari (1983).** Kirjolan kartano. Eripainos: Kaukomieli XIII. Wiipurilaisen osakunnan 330-vuotisjuhla-julkaisu: Kannakselaista kulttuuria. Helsinki: Wiipurilainen osakunta.
- Rauske, Eija (2004).** Kivet puhuvat. Arkkitehtuuritoimiston Usko Nyström–Petrelius–Penttilä asuinkerrostalot Helsingissä 1895–1908. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja – Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 112. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Rauske, Eija (2009).** Pankkien arkkitehtuuriaarteita. Piirustuksia Nordean kokoelmasta. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo.
- Ripatti, Anna (2011).** Jac. Ahrenberg ja historian perintö. Restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja – Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 118. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Schybergson, Emil (1914).** Suomen Pankki 1811–1911. Helsinki.
- Wäre, Ritva (1991).** Rakennettu suomalaisuus. Nationalismi viime vuosisadan vaihteen arkkitehtuurissa ja sitä koskevissa kirjoituksissa. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja – Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 95. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.